

ประวัติท้องถิ่น/ชื่อบ้านนามเมือง

ณัฐกานท์ ถือสมบัติ

เมืองรัตนบุรี

เมืองนครเตา หรือเมืองรัตนบุรี เดิมเป็นหมู่บ้าน ชื่อว่า “บ้านบุง หวาย หรือ บ้านหวาย” เนื่องจากบริเวณนี้มีหวายมากจนชาวบ้านในแถบ นั้น ได้นำหวายไปทำประโยชน์ในครัวเรือน คำว่า บุง เป็นภาษาพื้นบ้านใน ครั้งนั้น หมายถึงที่ๆ มีน้ำซึมออกมาตลอดเวลา อยู่ทางทิศเหนือของเมืองใน ปัจจุบัน ชาวบ้านได้ใช้ทำนา เมื่อมองเห็นเป็นทุ่งอันกว้างใหญ่ เรียกว่า บุง มีสัตว์หลายชนิดอาศัยอยู่ในสมัยนั้น ได้แก่ เต่า เดินไปไหนมาไหน มักพบ เต่าคลานอยู่ทั่วไป ก่อนตั้งหลักปักเมืองขึ้นมา พื้นที่ของเมืองเต่าเป็นที่อยู่ ของพวกขอมสมัยเรืองอำนาจ เพราะปรากฏหลักฐานต่างๆ เช่น ปราสาทหิน พบได้ทั่วไปในอำเภอรตนบุรี ได้แก่ ปราสาทบ้านธาตุ ปราสาทบ้านสนม ปราสาทบ้านขุมดิน

อนุสาวรีย์เจ้าพ่อศรีนครเตา

พ.ศ. ๒๒๖๐ พวกส่วยซึ่งอยู่ในอัตปือแสนแป โกลั้ๆ กับนครจำปาศักดิ์ คงจะเป็นพวกทหารในบังคับบัญชาของ หัวหน้าเผ่าลาวอีกเผ่าหนึ่ง ชื่อ ขุนเจือง (มิใช่ท้าวสูง ท้าวเจือง) คนเผ่านี้เป็นเผ่านักรบ ชอบอิสระ ไม่ชอบให้เผ่าอื่นใดมา ครอบครอง การรบส่วนมากใช้ช้าง มีความชำนาญในเรื่องช้างมาก ถึงกลับใช้หลังช้างเป็นที่อยู่และเป็นพาหนะด้วย ต่อมาเมื่อขุนเจืองสิ้นชีพิตักษัย อำนาจของส่วยก็เสื่อมลงไปด้วย พวกส่วยจึงหาทางหนีจากที่เดิมไปหาที่อยู่ใหม่ พวกส่วยได้ มุ่งหน้าสู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ณ บริเวณอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ในปัจจุบัน ที่ตรงนี้เป็นที่แม่น้ำมูลไหลลงสู่ แม่น้ำโขง พวกส่วยข้ามโขงมาจากฝั่งใต้ของแม่น้ำมูล เพื่อนำกองคาราวานข้าม เลือกได้บริเวณกว้างที่สุดแต่น้ำตื้น คือ ที่อำเภอพิบูลมังสาหาร แม่น้ำตอนนี้ส่วยเรียกว่า “กะชัยปัด” (งูใหญ่) แต่เพี้ยนมาเป็น “แก่งสะพือ” เมื่อข้ามแม่น้ำมูลได้ แล้ว ชาวส่วยได้ข้ามมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ กองคาราวานได้มุ่งหน้ามาถึงเขตอำเภอวารินชำราบ ในปัจจุบันเป็นชื่อ ตำบลหนึ่งว่า “โกนจ้อ” (ลูกหมา) และจนมาถึงตำบลหนึ่งเรียกว่า “จะละแมะ” (อีเห็น) กองคาราวานได้เปลี่ยนเส้นทางสู่ ทิศตะวันตกเฉียงใต้สู่จังหวัดอุบลราชธานี คือศรีสะเกษ ในปัจจุบัน มาถึงตำบลเจียงอี (ช้างป่วย) ในเขตอำเภอเมืองศรีสะเกษ ต่อจากนั้นได้มุ่งหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยได้แยกกันออกเป็นหลายพวก แต่ละพวกมีหน้าที่ควบคุมมา และตั้ง ถิ่นฐาน ดังนี้

พวกที่ ๑ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเมืองที่ (บ้านเมืองที่ ตำบลเมืองที่ อำเภอเมืองสุรินทร์) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เซียงปุม”

พวกที่ ๒ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกุดหวาย (ตำบลรัตนบุรี อำเภอรตนบุรี) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เซียงสี”

พวกที่ ๓ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเมืองสิง (เขตอำเภอจอมพระ) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เซียงสง”

พวกที่ ๔ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านโคกลำดวน (เขตอำเภอขุนันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เชียงขัน หรือ ตากะจะ”

พวกที่ ๕ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านอัจจะปะนึ่ง หรือ “โคกอัจจะ” (เขตอำเภอสังขะ) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เชียงชะ”

พวกที่ ๖ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกุดปะไท (บ้านจาระพัตร อำเภอศีขรภูมิ) หัวหน้ากลุ่มชื่อ “เชียงชัย”

พ.ศ. ๒๓๐๒ สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๓ พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) เกิดช้างเผือกแตกโรงออกจากเมืองหลวง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้เจ้าสองพี่น้องกับไพร่พล ๓๐ นาย ออกติดตามมาถึงเมืองพิมายและได้ทราบจากเจ้าเมืองพิมายว่า ในดงริมเขามีส่วยซึ่งชำนาญในการจับช้างและเลี้ยงช้างอยู่ หากสืบหาจากพวกส่วยนี้น่าจะทราบเรื่อง เจ้าสองพี่น้องกับไพร่พลจึงติดตามไป เมื่อสองพี่น้องตามช้างมาถึงดงแสนตอ ได้ทราบว่าเชียงสีเป็นหัวหน้ากลุ่มคนมาทำไร่อยู่ที่นี่จึงเข้าไปพบ สืบถามเรื่องช้างเผือกก็ได้ทราบว่าเห็นผ่านไปหลายวันแล้ว จึงขอผูกมิตรและขอร้องให้ช่วยตามช้างด้วย ซึ่งเชียงสีให้ความร่วมมือด้วยดี และได้พาขุนนางผู้ใหญ่ เจ้าสองพี่น้องไปพบกับพวกพ่อทั้ง ๔ คนคือ เชียงปุม (อายุมากกว่าเพื่อนและรู้ภาษาไทยดี) เชียงชัย เชียงชะ และเชียงขัน คณะทั้งหมดได้วางแผนติดตามหาช้างเผือก การเดินทางไปพบหัวหน้าส่วยนั้นเชียงสีและเจ้าสองพี่น้องพร้อมคณะได้ไปสอบถามชาวบ้านไปเรื่อย ๆ จนทราบว่าช้างพลายที่งา มีเครื่องประดับนำช้างมาเล่นน้ำที่หนองโชคในตอนบ่ายๆ ทุกวัน เมื่อไปถึง โขลงช้างประมาณ ๕๐ – ๖๐ เชือก ก็พากันมาลงเล่นน้ำ เชียงสีกับพวกจึงใช้พิธีกรรมทางไสยศาสตร์จับช้างเผือก แล้วก็ส่งท่อน้อยให้ช้างพลายทั้งสองเชือกกิน และประกอบพิธีประกาศคล้องช้างเพิ่มเติม เมื่อช้างทั้งสองเชือกได้กินท่อน้อยเกิดน้ำตาไหลซึม แลหน้ามองหลังด้วยความเป็นห่วงโขลงช้างบริวาร แต่ด้วยอำนาจพระคาถาและฝีมือการล่า จึงหันหน้ามาหมอบต่อหน้าเชียงสีและคณะ และสามารถจับช้างเผือกได้เป็นอันเสร็จภารกิจ

เมื่อเจ้าสองพี่น้องและคณะจับช้างได้แล้ว ได้พากันมาที่บ้านเชียงไชย ได้เวลาสมควรก็อำลากลับ ก่อนกลับได้สั่งพวกทั้งหกว่า ขอให้ไปเยี่ยมบ้างในฐานะเพื่อนฝูงกัน เราจะกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ เพื่อจะได้โปรดฯ พระราชทานความชอบให้ ทั้งหกรับคำและลาจากกัน โดยมีเชียงสีตามส่งจนพ้นเขตแดนเมืองพิมายตามลำดับ ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๓ - ๒๓๐๔ เพื่อนทั้งหกจึงปรึกษารื้อกัน และตกลงจะไปเยี่ยม เจ้าสองพี่น้อง โดยแต่ละคนหาของฝากตามที่หาได้ในท้องถิ่นของตนดังนี้

๑. เชียงปุม บ้านเมืองที่ ได้หว่าย ๓ โค้ง
๒. เชียงสี บ้านกุดหว่าย ได้เต่า ๒ ตัว (ตะกูปตะกั๊บ) และมีดอีโต้ ๑ เล่ม
๓. เชียงพัน บ้านลำดวน ได้ตะกวด (แล่น) ๔ ตัว (ละของละแวง)
๔. เชียงไชย บ้านจารพัตร ได้ไก่อฟ้า ๒ ตัว (ตรวยฟ้า)
๕. เชียงชะ บ้านอัจจะปะนึ่ง ได้น้ำผึ้ง ๒ กระบอก พร้อมด้วยยางสน
๖. เชียงสง บ้านเมืองสิง ได้ได้ ๓ มัด

เมื่อไปถึงกรุงศรีอยุธยา เจ้าสองพี่น้องได้นำเพื่อนทั้ง ๖ คน เข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าบุคคลเหล่านี้มีความชอบต่อบ้านเมืองจึงพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ทุกคน เชียงสี ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็น หลวงศรีนครเตาทำวเธอ และยกบ้านกุดหว่ายเป็นเมืองเตา (ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองรัตนบุรี เพราะทรงเห็นว่า เมืองนครเตา ตั้งอยู่ในป่าไม้แก้วมีลำห้วยไหลผ่านน้ำใสเหมือนแก้ว) ให้ขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย มีอาณาเขตปกครองดังนี้

- ทิศเหนือจรดเมืองทุ่ง (สุวรรณภูมิ) มีแม่น้ำมูลเป็นเขตแดน
- ทิศใต้จรดหลักหินภูดิน

- ทิศตะวันออกจรดลำห้วยทับทัน
- ทิศตะวันตกจรดดงแสนตอ (ดงขมิ้น) เขตแดนอำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

หลวงศรีนครเตาข้าวเธอ ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี มีวิริยะอุตสาหะมาโดยตลอดช่วยราชการสงครามต่อต้านศัตรู ได้รับชัยชนะตามวิสัยของชายชาตินักรบ ได้ออกเยี่ยมเยียนประชาชนในเขตการปกครอง เช่น ที่บ้านโคกหนองสนม ประชาชนให้ความเคารพนับถือมากถึงกับสร้างอนุสรณ์สถานเป็นเกียรติ ไว้ในวัดธาตุบ้านสนม ในนามศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา ปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และที่บ้านดงไม้หล่ ก็เช่นเดียวกัน

ด้วยความจงรักภักดีต่อบ้านเมือง มีความชอบและได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศถาบรรดาศักดิ์เป็น “ พระศรีนครเตาข้าวเธอ ” เจ้าเมืองรัตนบุรี ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีเมืองรัตนบุรีเป็นเมืองจัตวา เพราะขึ้นต่อเมืองพิมายที่เป็นเมืองตรี ซึ่งเจ้าเมืองก็ได้ปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุขตลอดมา โดยได้ช่วยราชการสงครามในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ สร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ซึ่งเกิดจากการก่อกบฏเวียงจันทน์ เพราะกรุงเวียงจันทน์นั้น เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าก็ตั้งตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับพม่าตามกรุงศรีอยุธยา และให้ความจงรักภักดีต่อไทยและราชวงศ์พลุลวงเท่านั้น เพราะเคยถือน้ำพิพัฒน์สัตยาและส่งต้นไม้เงินไม้ทองมาหลายปี แต่เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง และประกาศอิสรภาพในแผ่นดิน

พอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองรัตนบุรีไม่ค่อยปรากฏในการทำสงคราม คงเป็นเพราะครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีราชสาส์นถึงเมืองอุบลให้เกณฑ์ทัพไปช่วยเมืองเชียงใหม่ ปรากฏว่าพระราชสาส์นนั้นล่าช้าระหว่างทาง เป็นเหตุให้เมืองอุบลไปไม่ทันทัพหลวง จึงทรงกริ้วเป็นอย่างยิ่ง ให้ไต่สวนตามรายทาง ทรงทราบแน่ชัดว่าสูญหายตกหล่นที่เมืองรัตนบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลงอาญาแก่พระศรีนครเตาข้าวเธอด้วยการผ่าอกมิให้เป็นเยี่ยงอย่างสืบไป

หลังจากสิ้นพระศรีนครเตาข้าวเธอแล้วเมืองรัตนบุรีก็มีเจ้าเมืองปกครองตามลำดับดังนี้

๑. พระศรีนครชัย (บุญจันทร์)
๒. พระศรีนครชัย (พวน) มี
๓. เจ้าเมืองโคตร บุตรของพระศรีนครชัย (พวน)

พ.ศ. ๒๔๒๔ เมืองรัตนบุรี ได้แยกออกจากเมืองพิมายและขึ้นตรงกับมณฑลนครราชสีมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอำมาตย์ยาชัยดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ออกไปเป็นข้าหลวงหัวเมืองลาวดูแลราชการหัวเมืองตะวันออก พร้อมด้วยข้าราชการหลายนาย ตั้งสถานที่ว่าราชการที่นครจำปาศักดิ์ เหตุการณ์ทางเมืองรัตนบุรีเกิดขึ้น คือ หลวงจินดานุรักษ์ บุตรพระศรีนครชัยคนเก่า กรมการเมืองรัตนบุรีได้เอาบัญชีทางว่ากรมการขุนหมื่นตัวเลขพระศรีนครชัยคนเก่าซึ่งตั้งอยู่ ณ บริเวณบ้านโคกหนองสนม แขวงเมืองรัตนบุรี รวม ๕๐๐ คน เศษมาร้องทุกข์ว่าพระศรีนครชัยเจ้าเมืองรัตนบุรีคนใหม่กดขี่ข่มเหงรับความเดือดร้อน จะขอสมัครขึ้นอยู่กับเมืองสุรินทร์ จึงมีตราโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรินทร์ภักดี (ม่วง) รับหลวงจินดานุรักษ์และขุนหมื่นตัวเลขให้ทำราชการขึ้นกับเมืองสุรินทร์ พระยาสุรินทร์ภักดี จึงตั้งให้หลวงจินดานุรักษ์เป็นที่พระภักดีพัฒนาการควบคุมสามะโนคร้วตัวเล็ก เสียส่วยขึ้นต่อเมืองสุรินทร์ตั้งอยู่ ณ บ้านโคกหนองสนม ต่อมาเมืองสุรินทร์ได้มีใบบอกตั้งบ้านโคกหนองสนมเป็นเมืองสนม

พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การปกครองดินแดนหัวเมืองอีสานเท่าที่เป็นอยู่ห่างพระเนตรพระกรรณอยู่มาก ทั้งยังห่างไกลความเจริญ และการปกครองในสมัยนั้นดินแดนอินโดจีนกำลังถูกคุกคามจากมหาอำนาจซึ่งเมืองขึ้นโดยรอบ จึงต้องมีการจัดรูปแบบการปกครองใหม่ คือ แบ่งหัวเมืองภาคอีสานออกเป็นกองๆ แล้วรวมหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา เข้าด้วยกัน

ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ เมืองรัตนบุรีได้กล่าวโทษเมืองสุรินทร์ว่าแย่งชิงเขตแดน มีร้องตราโปรดเกล้าฯ ไปว่า ปี
มะเมียจุลศักราช ๑๒๕๔ หลวงจินดานุรักษ์บุตรพระศรีนครชัยเจ้าเมืองรัตนบุรีคนเก่าได้นำเอาบัญญัติทางว่าวกรมการขุน
เมืองตัวไพร่ ซึ่งตั้งหัวเมืองอยู่ที่บ้านโคกหนองสนมแขวงเมืองรัตนบุรี รวม ๕๐๐ คนเศษร้องสมัครไปขึ้นเมืองสุรินทร์ได้ขอ
หักโอนคนเหล่านั้นและต่อมาเมืองสุรินทร์ไปขอตั้งบ้านโคกหนองสนมเป็นเมืองสมัครขึ้นเมืองสุรินทร์ ได้มีตราถึงพระ
ยามหาอำมาตย์ จึงได้ไต่สวนหรือประการใดบอกมายัง กรุงเทพฯ ไม่มีการติดต่อเรื่องเหตุการณ์ก็หยุดอยู่ต่อเพียงแค่นี้
และบ้านโคกหนองสนมก็ยังมิได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเป็นเขตแดนเมืองสุรินทร์ เพราะฉะนั้นเขตบ้านโคกหนองสนมก็คงเดิม
อยู่แล้วจึงให้ข้าหลวงปักฝั่งเขตแคว้นเมืองสุรินทร์กับเมืองรัตนบุรีเสียใหม่ ให้ตกลงกันต่อไปและคนที่อยู่ในเขตบ้านโคก
หนองสนมเท่าใดก็ให้เป็นคนสังกัดอยู่กับเมืองรัตนบุรีตามเดิม เหตุการณ์พิพาทระหว่างเมืองรัตนบุรีกับเมืองสุรินทร์ เรื่อง
เขตแดนจะลงเอยอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐานหลังจากการปฏิรูปการปกครองอีกครั้งในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระบอบข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่อมาเรียกว่า สมุหเทศาภิบาล ปี พ.ศ.
๒๔๓๙ เมื่อยุบมณฑลนครราชสีมาเป็นจังหวัด เมืองรัตนบุรี ถูกยุบเป็นอำเภอขึ้นตรงต่อจังหวัดบุรีรัมย์ และเมื่อปี พ.ศ.
๒๔๕๔ อำเภอรัตนบุรีเข้าเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุรินทร์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา